
Karolina Goede

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
Bydgoszcz, Polska

Aksjologiczny aspekt probacji

Sens i wymiar solidaryzmu społecznego w procesie reintegracji skazanych

Traditionally, offenders were eliminated, stigmatized, physically punished, isolated, and, as a result, excluded from society. Today, we are talking about the need for fostering offenders in building their new, non-deviant identities. Instead of forcing them to be subordinated, they should be encouraged to go for changes, to interiorize norms, principles, and values important from the point of view of society. In the article, the sense and dimension of the local environment participation in the probation process of offenders are considered. A theoretical framework for the considerations is the concept of social solidarity. On the basis of the analyses of the principle of subsidiarity and the concept of citizen society an attempt to grasp the ideological motives animating pro-social activities within the resocialization process. Also, an actual picture of such activities in the probation practices is presented.

Keywords: probation, subsidiarity, citizen society, social solidarity, reintegration, probation officer

Wstęp

Łacińskie słowo *probare* oznacza udowadniać. Tłumaczenie to, w połączeniu z zakresem pojęciowym probacji w wymiarze sankcji kryminalnej¹, kreuje przestrzeń,

¹ Przestrzeń dla probacji wyznacza prawo karne jako formę sankcji kryminalnej, która zostaje nałożona przez sąd na sprawcę czynu, po ogłoszeniu wyroku uznającego sprawcę winnym, jednakże bez orzeczenia kary pozbawienia wolności. Do katalogu środków probacyjnych zaliczamy

w której przestępca, skazany prawomocnym wyrokiem, otrzymuje szansę naprawienia wyrządzonych szkód w środowisku życia, przy jednoczesnym zaangażowaniu tegoż w pomyślność procesu. W przeszłości społeczeństwa dążąc do homeostazy, uciekały się wobec przestępców do działań eliminujących, piętnujących, cieleśnych, izolacyjnych. Współcześnie natomiast aktywny udział społeczności lokalnej w procesie resocjalizacji jest nie tylko sprzyjającym czynnikiem, ale wręcz niezbędnym elementem zintegrowanych oddziaływań². Sprawca, popełniając przestępstwo, występuje nie tylko przeciwko normom prawnym zawartym w obowiązujących przepisach karnych, ale również przeciwko normom moralnym, wartościom, zasadom funkcjonującym w środowisku jego życia. Zachowania naruszające prawo sygnalizują, że system wartości danej osoby uległ zaburzeniu/zachwianiu/degradacji. Z tego też względu, odpowiedzialność za probację skazanych spoczywa zarówno na państwowych instytucjach wymiaru sprawiedliwości, jak i na środowisku lokalnym, w którym odbywa się ów proces. Działalność pierwszych ma charakter profesjonalny, systemowy, ugruntowany prawnymi przepisami. Ich atrybutami są sankcje i środki karne mające na celu zmotywować sprawcę przestępstwa do przestrzegania norm prawnych oraz naprawy wyrządzonych szkód. Celem działalności społeczności lokalnych jest natomiast, aby przestępca zinterioryzował wartości, zasady i normy moralne obowiązujące w danym środowisku, tj. aby zachowując się właściwie czynił to nie tylko z pobudek lęku przed nieuchronną karą, ale także z przekonania, iż jest to korzystne zarówno dla niego, jak i dla społeczeństwa. Z tego też względu probację w wymiarze aksjologicznym, w formie pozazawodowego zaangażowania obywatelskiego, możemy sprowadzić do projektu społecznego dążącego do zmiany relacji między skazanym (którego system wartości został zaburzony) a środowiskiem respektującym normy moralne i prawne. Atrybutem tego projektu powinna być postawa włączająca po stronie społeczeństwa. Poszanowanie norm prawa możemy uznać za warunek konieczny i wystarczający do przyjęcia pewnego minimum aksjologicznego, wymaganego przez społeczeństwo od jednostki w procesie jej readaptacji. Jednakże minimum to stanowi punkt wyjścia do promowania innych ważnych społecznie wartości, zasad i obyczajów. Zatem aksjologiczny aspekt probacji w wymiarze obywatelskiego zaangażowania dotyczy kształtowania nowej tożsamości społecznej skazanego³, wyrażającej się akcepto-

warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności, warunkowe przedterminowe zwolnienie z zakładu karnego oraz warunkowe umorzenie postępowania karnego. A. Bałandynowicz, *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Wydawnictwo Kodeks, Warszawa 2002, s. 9.

² Zdaniem Andrzeja Bałandynowicza, autora teorii probacji z udziałem społeczeństwa, „Probacja jako środek resocjalizacji w oparciu o społeczeństwo, w połączeniu z sensownym zaangażowaniem społecznym, zapewnia wymagane oddziaływanie społeczne, ekonomiczne oraz osobowościowe”. A. Bałandynowicz, *Probacja – wielopasmowa teoria resocjalizacji z udziałem społeczeństwa*, „Probacja” 2009, nr 1, s. 15.

³ W myśl kognitywno-interakcyjnych podstaw współczesnej resocjalizacji, strategia działań zmierzać ma nie tylko (albo nie przede wszystkim) do eliminacji starej, dewiacyjnej osobowości

waniem i internalizacją norm i zasad życia społecznego, obejmuje również rozwój osobowy skazanego, dążenie do wzbudzania w nim poczucia świadomej wolności i związanej z nią odpowiedzialności za siebie, innych i za środowisko lokalne, w którym funkcjonuje.

W rzeczywistości, na poziomie gruntownych rozważań aksjologicznych, jedynie człowiek dostrzegający wartość samego siebie, własnego potencjału rozwojowego i własnego życia jest w stanie ocenić wartość otaczających go środowisk naturalnych: społecznego i przyrodniczego. (...) Równocześnie społeczeństwo, dla którego najwyższą wartością jest dobro każdego człowieka, a nie jedynie restrykcje mające zmusić go do uległości, ma szansę na budowanie trwałego i opartego na sprawiedliwości ładu społecznego⁴.

Skazani, by w pełni uczestniczyć w życiu społecznym, a co za tym idzie obcować, uwrażliwiać się i urzeczywistniać promowane wartości i normy, powinni w ramach działań reintegracyjnych być włączani w rozmaite formy życia społecznego, począwszy od środowiska rodzinnego, poprzez społeczność pracowniczą, szkolną, sąsiedzka, lokalną, na wspólnocie religijnej kończąc.

W niniejszym artykule, w kontekście przybliżonej we wstępie problematyki, stawiane są następujące problemy badawcze: Jakie idee wpływają współcześnie na aktywność prospołeczną w obszarze probacji? Jaki aksjologiczny i praktyczny wymiar przybiera solidaryzm społeczny w aspekcie działań reintegracyjnych z udziałem społeczeństwa lokalnego? Poddając refleksji zasadę pomocniczości, ideę społeczeństwa obywatelskiego oraz pełniącą niejako scalającą rolę ideę solidaryzmu społecznego, wyznaczającą cel i kierunek reintegracji skazanych, podjęto próbę scharakteryzowania sylwetki społecznika, jego kompetencji i źródeł motywacji dających mu mandat do podejmowania działań resocjalizacyjnych. Dalsza część artykułu dotyczy rozważań nad ideą solidaryzmu społecznego w wymiarze aksjologicznym, gdzie idea ta rozpatrywana jest jako normatywna wartość działań probacyjnych w ramach zaangażowania społecznego. W ostatniej części artykułu wskazany jest kierunek rozwoju działań probacyjnych realizowanych przez społeczność lokalną, wyznaczony przepisami prawa krajowego

(podstawy behawioralne), ale także dostarczać informacji o znaczeniu moralnym oraz materialne, intelektualne i emocjonalne wsparcie na rzecz tworzenia nowej, niedewiacyjnej osobowości i wykorzystywania autonomicznych sił jednostki. Inaczej mówiąc, proces resocjalizacji nie wymaga absolutnego wyeliminowania dawnej dewiacyjnej osobowości, ale tworzenia i rozbudowania nowej (niedewiacyjnej), przy istnieniu osobowości starej, dewiacyjnej, która stopniowo traci na znaczeniu – por. B. Urban, *Kognitywno-interakcyjne podstawy współczesnej resocjalizacji*, [w:] *Resocjalizacja. Ciągłość i zmiana*, red. M. Konopczyński i B.M. Nowak, Wydawnictwo PEDAGOGIUM Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej w Warszawie, Warszawa 2008, s. 28-36 oraz M. Konopczyński, *Twórcza resocjalizacja – od korekcji do rozwoju*, [w:] *Terapia w resocjalizacji, cz. 1 ujęcie teoretyczne*, red. A. Rejzner i P. Szczepaniak, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2009, s. 80-106.

⁴ A. Jaworska, *Leksykon Resocjalizacji*, Oficyna wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012, s. 28.

oraz europejskiego, w kontekście spójności sensu teoretycznego, ideowego i wymiaru praktycznego tego procesu.

Ideowe uwarunkowania działań prospołecznych w obszarze probacji

Za płaszczyznę rozważań o ideach⁵ wpływających na zaangażowanie społeczności lokalnej w proces probacji skazanych przyjęto liberalno-demokratyczny ustrój państwa. Transformacja ustrojowa w Polsce, a wraz z nią wdrożone rozwiązania systemowo-prawne⁶ utworzyły ramy w przestrzeni społecznej, jak również w samej polityce karnej, dla partycypacji obywatelskiej w realizacji tegoż procesu. Jedną z podstawowych zasad ustrojowych państw liberalno-demokratycznych, będącą zarazem jedną z idei przyświecających włączeniu w działalność probacyjną skazanych społeczności lokalnych jest zasada pomocniczości. W myśl tej zasady wyrażana jest konieczność budowania społeczeństwa wielostopniowego, tworzącego różne organizacje i wspólnoty. Poprzez decentralizację władzy, państwo rezygnuje z części swych uprawnień/zadań na rzecz niższych organizacji, grup, wspólnot. Tym samym umożliwiając szerszy udział społeczeństwa w rządzeniu krajem i większą aktywność obywateli w podejmowaniu działalności publicznej⁷, również o charakterze opiekuńczym, wspierającym, integrującym. Istotę pomocniczości stanowi inicjatywa społeczna nierozzerwalnie związana z odpowiedzialnością. Poprzez umacnianie podmiotowości i autonomii wspólnot niższych wobec wyższych, idea ta staje się nie tylko zachętą do działania prospołecznego, ale wręcz niesie w sobie dezaprobatę dla pasywności obywateli i nadopiekuńczości państwa. W myśl zasady pomocniczości w aspekcie działalności prospołecznej w wymiarze pozazawodowego, społecznego zaangażowania w probację skazany, będący częścią społeczeństwa, obywatelem państwa, powinien w sytuacjach kryzysowych otrzymywać wsparcie zarówno od najbliższej mu wspólnoty, jak i od organów władzy. Zasadę tę w obszarze polityki karnej można rekapitulować następującymi тезami. Po pierwsze, państwo (społeczeństwo) nie powinno pozbawiać jednostki możliwości zrobienia tego, co jednostka sama może zrobić – zasada odbierania. Po drugie, państwo (społeczeństwo) powinno wesprzeć jednostkę w działaniach przekraczających jej możliwości. Powinna to być tzw. pomoc do samopomocy – subsydiarne towarzyszenie. Po trzecie, pomoc powinna mieć charakter przejściowy, skłaniający jednostkę do aktywizacji i samodzielnego działania –

⁵ Rozumianych jako myśli przewodnie, wyznaczające cel i kierunek działania.

⁶ Wdrożenie m.in. w 1989 roku ustawy dotyczącej prawa o stowarzyszeniach, w 2001 roku ustawy o kuratorach sądowych.

⁷ I. Sierpowska, *Zasada pomocniczości w pomocy społecznej*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2009, nr LXXIX, s. 205.

subsydiarna redukcja⁸. O ile pomoc społeczeństwa lokalnego można rozważać w aspekcie zasad życia społecznego, reguł obyczajowości i systemu wartości, o tyle udzielanie wsparcia przez organy władzy jest obowiązkiem ustawowym.

W Polsce w myśl idei subsydiarności zadania w ramach działań probacyjnych powierza się zarówno profesjonalnie przygotowanej instytucji, którą stanowi powołana do tego celu kuratorska służba sądowa, jak również kompetentnym podmiotom w społeczności lokalnej. Podmiotami tymi mogą być stowarzyszenia, organizacje, instytucje, osoby godne zaufania, które działają, mając na celu troskę o wychowanie, zapobieganie demoralizacji lub pomoc skazanym⁹. Aspekt społecznego zaangażowania w probację ujawnia się również w usankcjonowanym prawnie modelu kuratorskiej służby sądowej. Mianowicie, obecnie w Polsce profesjonalnie przygotowanych pod względem merytorycznym zawodowych kuratorów sądowych wspierają w ich działaniach powoływani przez prezesów sądów rejonowych, kuratorzy społeczni. Subsydiarny udział podmiotów niepublicznych w działaniach probacyjnych, zmierzających do reintegracji skazanych do środowiska lokalnego, zwiększa dostęp i zasięg określonych form wsparcia. Ponadto, o ile aktywność organów instytucjonalnych skupia się na aspektach związanych z kontrolą skazanego na wolności, na udzielaniu mu pomocy postpenitencjarnej, o tyle zaangażowanie instytucji o charakterze niepublicznym, obywatelskim, częstokroć pozazawodowym (społeczny wymiar kurateli sądowej), skupia się na inkluzji społecznej w wymiarze aksjologicznym. Z tego też względu akcentowane są te kompetencje, cechy osobowości, motywacje członków społeczności lokalnej, które odgrywają istotną rolę w procesie promowania (wyjaśniania treści, redefiniowania) wartości, norm, zasad istotnych społecznie. Na przykładzie społecznych kuratorów sądowych, którzy odgrywają główną rolę w działaniach probacyjnych w wymiarze zaangażowania społeczności lokalnej w ich przebieg, można wskazać, że atutem tej grupy jest nieskazitelny charakter (kompetencje moralne) uzupełniony posiadanym doświadczeniem w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, opiekuńczej i wychowawczej¹⁰ oraz silne motywacje do działalności prospołecznej. Ustawodawca nie wymaga od społecznego kuratora sądowego legitymowania się wiedzą i praktyką z zakresu teoretycznej, metodycznej pedagogiki resocjalizacyjnej i nauk z nią związanych – oczekując tego widziano by w roli kuratora społecznego powielenie roli kuratora zawodowego. Ustawodawca akcentuje natomiast jego atrybuty istotne z perspektywy aksjologicznej, tj. interioryzację wartości, zasad moralnych, reguł życia społecznego i kompetencje oraz motywacje do promowania tychże w środowisku.

⁸ A. Dylus, *Zasada pomocniczości a procesy transformacji*, „Pomoc Społeczna” 1993, nr 9, s. 4 za: I. Sierpowska, *Zasada pomocniczości w pomocy społecznej*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2009, nr LXXIX, s. 205.

⁹ Art. 170 § 2 Kodeksu karnego wykonawczego z dnia 6 czerwca 1997 roku, Dz.U. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.

¹⁰ Art. 84 Ustawy o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 roku, Dz.U. Nr 98, poz. 1070 z późn. zm.

Zasada pomocniczości, umieszczona w preambule do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku¹¹, wpisuje się w kanon wartości i zasad, według których tworzone i stosowane jest prawo w państwie liberalno-demokratycznym. Urzeczywistnianie idei subsydiarności w obszarze działalności prospołecznej wpłynęło niewątpliwie na pojawienie się w dyskursie społecznym trychotomicznej struktury funkcjonalnej dyferencjacji – polityczne państwo, wolny rynek oraz społeczeństwo obywatelskie¹² zagospodarowujące wyłonioną przestrzeń społeczną w ramach tzw. trzeciego sektora. Rozważając zatem relację zasady pomocniczości z ideą społeczeństwa obywatelskiego, można postawić tezę, iż idea pomocniczości wyznaczyła obszar dla nowych form społecznej integracji/aktywności prospołecznej w ramach autonomii wobec państwa z jednej strony oraz gospodarki z drugiej. Według Pawła Załęskiego, cechą charakterystyczną współczesnego dyskursu o społeczeństwie obywatelskim jest uniwersalny charakter tegoż, podczas gdy ponowoczesnej percepcji podporządkowuje się historycznie odmienne koncepcje. Według autora, nie powinno mówić się o spójnej historii idei społeczeństwa obywatelskiego, a tym bardziej w afirmatywny sposób o jej domniemanym rozwoju. W zamian autor proponuje wyróżnienie trzech historycznych okresów, w których podobnie brzmiący termin (społeczeństwo polityczne, społeczeństwo cywilne, społeczeństwo obywatelskie) miał odmienne znaczenie: okres przednowoczesny, nowoczesny i ponowoczesny, gdzie ich kulturowymi reprezentantami są klasycyzm, romantyzm i postmodernizm.

O ile dyskurs klasycystyczny i romantyczny cechowała radykalna różnica i były one nieporównywalne ze sobą, rozprawiając za każdym razem o czymś innym, o tyle dyskurs postmodernistyczny swobodnie czerpie z obu tak odmiennych tradycji, stwarzając ich eklektyczną syntezę. Z klasycyzmu przejął (...) idee wspólnotowości, starając się prezentować ją w apolityczny sposób, z romantyzmu za pośrednictwem antagonizm w stosunku do struktur państwowych. W ten sposób doszło do koncepcyjnej syntezy dwu radykalnie odmiennych semantyk, rozprawiających o kwestiach politycznych w wersji klasycznej i apolitycznych tudzież cywilnych, a ściślej: gospodarczych w ramach semantyki romantycznej¹³.

Społeczeństwo obywatelskie współcześnie można zatem ujmować jako autonomiczny byt, który ma równoważyć władzę państwową, pozwalając jednocześnie obywatelom wyrażać swoje interesy i potrzeby, jednocząc ich wokół spraw wspól-

¹¹ Umieszczenie subsydiarności w preambule bez określenia jej treści rodzi, zdaniem Ewy Popławskiej, problemy związane z jej interpretacją i zastosowaniem. Pomocniczość bowiem jest błędnie kojarzona z obowiązkiem państwa do świadczenia bezwarunkowej pomocy jednostkom i wspólnotom w duchu państwa opiekuńczego. E. Popławska, *Zasada pomocniczości (subsidiarności)*, za: I. Sierpowska, *Zasada pomocniczości...*, dz. cyt., s. 205.

¹² P. S. Załęski, *Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2012, s. 216.

¹³ Tamże, s. 218.

nej troski, oraz wpływać na decyzje publiczne. Aby społeczeństwo obywatelskie mogło wypełniać tę rolę, musi posiadać żywotne siły wewnętrzne, własną strukturę utkaną z sieci wzajemnych, niekontrolowanych przez państwo i jego aparat powiązań między ludźmi i grupami społecznymi¹⁴.

Za atrybuty współczesnego obywatela przyjmuje się szereg kompetencji, jak umiejętność współżycia, uprzejmość we wzajemnych relacjach, dobre manier, cywilizowany język, a przede wszystkim aktywność i zaangażowanie. Ponadto jednostka taka powinna legitymować się kulturą obywatelską¹⁵, definiowaną jako zespół akceptowanych wartości, przekonań, postaw i wzorów zachowań niezbędnych do sprawnego działania społeczeństwa obywatelskiego. Idzie tu o gotowość i umiejętność współpracy z innymi, o respekt dla prawa i świadomość doniosłości regulacji życia społecznego przez prawo, o szacunek do pracy. Przede wszystkim zaś o świadomość uczestnictwa w społeczeństwie i wynikające stąd poczucie odpowiedzialności, uznanie i wypełnianie obowiązków wobec państwa, wobec społeczeństwa oraz jego członków. Wiesław Bokajto podkreśla, iż możliwość zaistnienia i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego występuje wówczas, kiedy podstawową cechą większości obywateli (członków wspólnoty) staje się tolerancja oraz umiejętność osiągania konsensusu. Mowa tu o postawie, której podstawę stanowi głęboka humanistyczna tradycja społeczna, kształtująca się podczas indywidualnie przebiegającego procesu edukacji i egzystencji w określonym środowisku lokalnym. Dotyczy ona szacunku w stosunku do odrębności (inności) kulturowych, religijnych, światopoglądowych – niepozostających jednakże w sprzeczności z obowiązującymi normami prawnymi, a także występujących różnic materialnych uwidaczniających się w psychofizycznym rozwoju człowieka. Dzięki takim przejawom norm i wartości obywatel jest zdolny do oczekiwanego wejścia w relacje międzyosobnicze z innymi ludźmi, stroniąc od szowinizmu, ksenofobii, nacjonalizmu, antysemityzmu itp.¹⁶

Poddając refleksji aktywność obywatelską w obszarze probacji, ważne jest, aby osoby te legitymowały się również kompetencjami moralnymi, rozumianymi jako swoisty zbiór predyspozycji (wrażliwość aksjologiczna, empatia, etyczność, prawość) i zdolnościami, którym przewodzi zdolność podejmowania refleksji moralnej, wyrażana w życiu człowieka w pytaniach o moralną prawomocność postępowania. Ponadto istotna jest wiedza o uniwersalnych normach, nakazach moralnych i wartościach towarzyszących współcześnie funkcjonującym społeczeństwom, których podstawę stanowi praworządność; zaznaczając, iż sama wiedza nie stanowi autonomicznego komponentu kompetencji moralnych, ale ich dopełnienie¹⁷.

¹⁴ Por. W. Osiatyński, *Sztuka społecznej organizacji*, „Wiedza i Życie” 1996, nr 7.

¹⁵ Por. A. Siciński, *O idei społeczeństwa obywatelskiego*, „Wiedza i Życie” 1996, nr 6.

¹⁶ W. Bokajto, *Spółczesność obywatelskie: sfera publiczna jako problem teorii demokracji*, [w:] *Spółczesność obywatelskie*, red. W. Bokajto i K. Dziubka, Wydawnictwo UW, Wrocław 2001, s. 65.

¹⁷ K. Goede, *Kompetencje moralne jako kluczowy element w relacji wolności i odpowiedzialności za słowa w probacji*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici Pedagogika” 2015, t. XXXI, z. 426, s. 125.

Robert Kwaśnica podkreśla bowiem, że kompetencja moralna nie polega wyłącznie na refleksji, lecz jest widoczna w konkretnym działaniu moralnym. Cechy takie jak wrażliwość moralna, zdolność oceny byłyby bezskuteczne, gdyby ograniczały się tylko do czucia, myślenia i mówienia o moralności. Kompetencja moralna potwierdza się w działaniu¹⁸.

Na podstawie teoretycznych rozważań dotyczących idei społeczeństwa obywatelskiego, można wskazać źródła motywów aktywności ludzi zaangażowanych prospołecznie. Do najbardziej kardynalnych motywów zaliczono działanie na rzecz dobra wspólnego w wymiarze alternatywy bądź uzupełnienia dla działalności państwa – przyjęły one postać motywów grupowych. Drugą kategorię motywów – o charakterze indywidualnym – tworzą między innymi: instynkt społeczny, altruizm, przyjaźń, jak również próżność i potrzeba akceptacji publicznej. W przypadku osób podejmujących aktywność w obszarze probacji, do głównych źródeł motywacji można zaliczyć chęć pomagania innym (motywy ideowe, społeczne) oraz chęć wykorzystania własnego doświadczenia życiowego i zawodowego, chęć samorozwoju oraz świadomość posiadania kompetencji wpływających na efektywność pracy w środowisku w obszarze probacji¹⁹ (motywy osobiste, ambicjonalne²⁰). Motywy te można uznać za pozytywne i wartościowe ze względu na świadomość celu i potrzeb związanych z reintegracją społeczną skazanych w ramach działań probacyjnych, w którą zaangażowana powinna być, obok osób skazanych, społeczność lokalna.

Transformacja ustrojowa dokonana w Polsce niewątpliwie przyczyniła się do zamian w polityce społecznej. Wprowadzane rozwiązania systemowe uwzględniają idee subsydiarności, a w jej następstwie idee społeczeństwa obywatelskiego w formie tzw. działalności opiekuńczej/pomocniczej utożsamianej głównie z trzecim sektorem. W polityce karnej, za sprawą otwarcia się na nowe nurty w teoriach społecznych, również dokonała się ideowa „rewolucja”. Dostrzeganie i wdrażanie do rozwiązań systemowych, jak również świadomości społecznej, współczesnych tendencji istniejących w naukach społecznych spowodowało stopniowe odchodzenie od behawioralnych teorii resocjalizacji z czasów PRL-u, których główne zadanie związane było z przekształcaniem/urabianiem osobowości skazanego w kierunku społecznie pożądanym. Zmiany te przesuwają akcent z działań probacyjnych zmierzających do radykalnej zmiany osobowości skazanych na działania dążące do homeostazy pomiędzy resocjalizowanym a jego środowiskiem, przy aktywnej posta-

¹⁸ R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia o wspomaganianiu nauczycieli w rozwoju*, „Studia Pedagogiczne” 1995, t. LX, s. 20-21.

¹⁹ Dane zaczerpnięte z badań własnych zrealizowanych w latach 2015/2016 w Katedrze Aksjologii Pedagogicznej i Metodologii Badań Instytutu Pedagogiki UKW i ujętych w pracy doktorskiej pt. *Aksjologiczny wymiar dozoru sprawowanego przez społecznego kuratora sądowego*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Urszuli Ostrowskiej.

²⁰ Podział motywów na ideowe, społeczne, osobiste (zaangażowanie emocjonalne), jak i ambicjonalne według E. Trempały, *Pedagogiczna działalność wychowawców nieprofesjonalnych w środowisku lokalnym*, WSP, Bydgoszcz 1988, s. 126-127.

wie obu podmiotów tak, aby zarówno skazany, jak i jego najbliższe otoczenie mogli czerpać równoważne korzyści ze wzajemnej relacji²¹. O ile subsydiarność i wyłoniona w ramach jej założeń idea społeczeństwa obywatelskiego tworzą w obszarze probacji skazanych z udziałem społeczności lokalnych formalną przestrzeń na zagospodarowanie jej aktywności, o tyle idea solidaryzmu społecznego jawi się jako aksjologiczny azymut w tym procesie.

Aksjologiczny wymiar solidaryzmu społecznego

Poddając refleksji probację skazanego w środowisku jego życia przy aktywnym współudziale tegoż w aspekcie aksjologicznym, można wyłonić trzy podmioty synergicznie zaangażowane w ten proces w ramach stosunku reintegracyjnego. Pierwszym z nich, według Andrzeja Bałandynowicza, jest sam

sprawca jakiegoś zachowania niedozwolonego, bo integracja to jest przecież powrót człowieka, który szkodzi, krzywdzi innych, powrót człowieka, który jest w opresji, w stanie konfliktu społecznego. Drugim podmiotem jest ofiara. Ofiara będąca przedstawicielem szerszych grup społecznych, będąca w powiązaniu ze społeczeństwem. Trzeci podmiot stosunku reintegracyjnego to kultura i cywilizacja²².

Autor, wskazując na kooperację jako atrybut stosunku reintegracyjnego, zdefiniował aspekty aksjologiczne w odniesieniu do wspomnianych trzech grup podmiotowych, stanowiących istotę oddziaływań probacyjnych z udziałem społeczeństwa. Po stronie sprawcy autor sytuuje tzw. tożsamość osobową, będącą systemem czterech wartości cząstkowych: 1) wolności wewnętrznej, 2) prawa do wyboru, 3) odpowiedzialności jednostki, 4) prawa do zaciągania zobowiązań. Tożsamość kulturową, właściwą dla podmiotu stanowiącego kulturę i cywilizację, tworzą dwie wartości: akceptacja i zrozumienie drugiego człowieka²³. Natomiast wymiar aksjologiczny ofiary, będącej częścią społeczeństwa, przybrał postać tożsamości społecznej czy też solidaryzmu społecznego, który w procesie reintegracji skazanych w ramach probacji tożsamy jest również z zasadą solidarności społecznej. Solidaryzm społeczny jest analizowany/ujmowany w kontekście zachowań moralnych, etycznych, zasad życia obywatelskiego, w kontekście wartości będących normatywną podstawą działalności jednostki w środowisku życia, a nie jako metaforyczny plan budowy społeczeństwa. Dystansując się zatem od rozważań solidaryzmu w kontekście polityczno-ustrojowym, a akcentując aspekt aksjologiczny należy widzieć w solidaryzmie swoisty przejaw gotowości do pomocy zarówno

²¹ A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji...*, dz. cyt., s. 25.

²² A. Bałandynowicz, *Reintegracja społeczna skazanych wsparta na paradygmacie tożsamości osobowej, społecznej i kulturowo-cywilizacyjnej*, „Probacja” 2011, nr 4, s. 66-67.

²³ Tamże, s. 67-68.

w ramach grupy (i między grupami)²⁴, jak również na poziomie indywidualnym, wyjście poza krąg egocentrycznych działań i podjęcie (współ)odpowiedzialności za dobro wspólne, które możemy rozważać zarówno lokalnie (np. wspólnota sąsiedzka, dzielnicowa, gminna), jak i centralnie. Na autentyczność solidaryzmu społecznego jako postawy ludzkiej, na jej treść, znaczenie, wymiar, ma wpływ identyfikacja z dobrem wspólnym (*bonum commune*) danej społeczności, interioryzacja i internalizacja wartości, zasad i norm życia. Solidaryzm przejawia się działaniem wykraczającym poza partykularne interesy, a zorientowanym na dobro wspólnoty bądź na poprawę sytuacji grup i jednostek znajdujących się w gorszym położeniu. Andrzej Bałandynowicz, w kontekście probacji z udziałem społeczeństwa, zdefiniował solidaryzm społeczny jako system trzech wartości, które są holistycznie ze sobą powiązane, a są nimi: uczciwość, pomocowość i użyteczność i wskazał na wymiar koherencji ich działania.

Uczciwość społeczna oznacza realne stwarzanie szans komuś, kogo chcemy poddać zmianie, np. przestępcy czy nieletniemu sprawcy. Z kolei pomocowości nie należy rozumieć jako pomocy materialnej, lecz jako stwarzanie możliwości, by osoba swój problem umiała rozwiązać samodzielnie. (...) Natomiast użyteczność to efektywne rozwiązywanie problemu społecznego, bowiem poprzez system instytucjonalny należy próbować rozwiązywać zadania²⁵.

Solidaryzm społeczny promuje również takie wartości, jak: poszanowanie każdego człowieka, wzajemną pomoc, braterstwo, partnerstwo. Urzeczywistnienie etycznego wymiaru stosunku reintegracyjnego jest możliwe bowiem, gdy podstawą działań probacyjnych w obszarze obywatelskiego zaangażowania uczynimy więzi społeczne. Stanowią one nie tylko mandat do działań aksjologicznych w obszarze probacji, ale rozstrzygają o efektywności tego procesu. Według Andrzeja Bałandynowicza,

resocjalizacja w oparciu o społeczeństwo obejmuje każde działanie mające na celu pomoc sprawcy przestępstwa w powrocie na drogę prawa. Mówiąc szerzej, program resocjalizacji w oparciu o społeczeństwo jest tym, co wpływa na więzi między sprawcą a społecznością lokalną, tj. prawdziwym zaangażowaniem przestępcy w powiązania lokalne, które wytwarzają dobra i usługi wymagane przez tę społeczność. Obejmują one edukację, zatrudnienie, rekreację, działania socjalne i praktyki religijne²⁶.

Istotę więzi społecznych podkreślił również Travis Hirschi pisząc, iż „jednostka może dokonać czynów przestępczych, ponieważ jej więzi z porządkiem kon-

²⁴ J. Bartkowski, *Solidarność społeczna i kryzys. Zmiany wartości w Europie i Polsce w warunkach kryzysu*, „Acta Universitatis Lodzianis Folia Sociologica” 2014, nr 48, s. 19-20.

²⁵ A. Bałandynowicz, *Reintegracja społeczna...*, dz. cyt., s. 71.

²⁶ A. Bałandynowicz, *Probacja – wielopasmowa teoria resocjalizacji...*, dz. cyt., s. 13.

formistycznym zostały w jakiś sposób zerwane²⁷. W ramach probacji z udziałem społeczności lokalnej odpowiedzialność ustawową²⁸ za budowanie, wzmocnienie i podtrzymywanie więzi skazanego ze społeczeństwem, zróżnicowanych zasięgiem i treścią, powierzono społecznemu kuratorowi sądowemu. Jednakże sam kurator nie może być gwarantem skuteczności przebiegu procesu resocjalizacji skazanego w środowisku jego życia. Nie tylko z uwagi na złożoność uwarunkowań wewnętrznych, które rzutują na readaptację jednostki do społeczeństwa i zinternalizowania norm, wartości w nim funkcjonujących, ale również z powodów czysto formalnych – pozbawiony zaplecza wychowawczego i opiekuńczego, jakim powinno dysponować otoczenie, nie jest w stanie rozwinąć, dostosowanych do potrzeb każdego przypadku, form oddziaływania. W zakresie jego kompetencji leży natomiast stymulacja lokalnej społeczności celem angażowania jej przedstawicieli w proces tworzenia prewencyjnej sieci społecznych powiązań²⁹. Rodzi to wymóg dobrej orientacji kuratora w społeczności lokalnej podopiecznego i stawia go w roli swego menadżera środowiska³⁰.

Praktyczny wymiar solidaryzmu społecznego

W ramach teoretycznie scharakteryzowanej przestrzeni probacji, wspartej zaangażowaniem w powodzenie tego procesu społeczności lokalnej jako wyrazu solidaryzmu społecznego, rodzi się pytanie o jego praktyczny wymiar. Czy w ramach partycypacji społeczeństwa obywatelskiego, edukacji, kampanii informacyjnych czy też w ramach rozwiązań systemowo-prawnych polityki społecznej, karnej stwarza się szansę na urzeczywistnienie stosunku reintegracyjnego w ramach probacji, w tym rozwój solidaryzmu społecznego? Poszukując odpowiedzi na postawione pytanie, w pierwszej kolejności można odwołać się do rozwiązań ustrojowo-systemowych jako tych, które powinny stwarzać przestrzeń na realizację praktycznego wymiaru probacji z udziałem społeczeństwa. Polska, jako kraj członkowski Unii Europejskiej, zobowiązana jest wprowadzać w życie ratyfikowane międzynarodowe standardy wykonywania kar. Dyrektywy unijnych aktów prawnych dotyczące pracy organów odpowiedzialnych za wykonywanie sankcji

²⁷ T. Hirschi, *Causes of Delinquency*, University of California Press, Berkeley 1969, s. 3, za: K. Jadach, *Praca kuratora sądowego w sprawach rodzinnych, nieletnich i karnych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011, s. 57.

²⁸ Art. 11 pkt 3 Ustawy o kuratorach sądowych zobowiązuje go do „współpracy z właściwym samorządem i organizacjami społecznymi, które statutowo zajmują się opieką, wychowaniem, resocjalizacją, leczeniem i świadczeniem pomocy społecznej w środowisku otwartym”.

²⁹ K. Jadach, *Praca kuratora sądowego...*, dz. cyt., s. 59.

³⁰ Koncepcja reorganizacji społeczeństwa lokalnego i jego zasobów w taki sposób, aby dostosowywało się do specyficznych potrzeb osób niedostosowanych społecznie (a nie odwrotnie) jest propagowana jako (re)edukacja/resocjalizacja inkluzyjna. Por. A. Fidelus, *W stronę resocjalizacji inkluzyjnej*, „Probacja” 2011, nr 2, s. 70-86; T. Zacharuk, *Resocjalizacja w warunkach edukacji inkluzyjnej*, „Resocjalizacja Polska” 2010, nr 1, s. 221-229.

i środków alternatywnych odwołują się do zasady subsydiarności. Według ich wytycznych, praca właściwych instytucji probacyjnych musi być wspomagana możliwymi sposobami istniejącymi w społeczeństwie w celu udostępnienia tym władzom możliwości zaspokojenia potrzeb sprawców przy jednoczesnym poszanowaniu ich praw. W tym celu, w procesie stosowania sankcji i środków alternatywnych, należy zapewnić jak najszerszy udział organizacji społecznych i osób prywatnych. Udział czynnika społecznego ma pomagać sprawcom w rozwijaniu więzi ze społeczeństwem, uświadamiać im, że nie są dla niego obojętni oraz zwiększać ich szanse na kontakt ze społeczeństwem i wsparcie z jego strony³¹. W Polsce, w ramach probacyjnych rozwiązań systemowych, formalnie respektuje się unijne rekomendacje, uwzględnia się bowiem czynnik społeczny, czego wyrazem jest m.in. zawodowo-społeczny wymiar kurateli sądowej. Niestety, w ramach projektu nowelizacji ustawy o kuratorach sądowych planuje się znaczne zmniejszenie zaangażowania społeczników w proces probacji. Intencją projektodawcy jest bowiem rozbudowanie profesjonalnego segmentu tej służby, ograniczając udział społeczeństwa lokalnego. Głównym argumentem, na który powołuje się ustawodawca, nie są wyniki badań naukowych, z których wynikałoby, że społeczny wymiar kurateli nie spełnia swoich zadań w sposób efektywny, jest nim natomiast bilans korzyści dla budżetu państwa płynący z „redukcji zapotrzebowania na usługi kurateli społecznej w związku z planowanym spadkiem jej liczby”³².

Kolejną płaszczyzną utworzoną w ramach prawa, gdzie skazanemu w alternatywie izolacji stwarza się warunki do naprawienia szkody w środowisku życia i przy zaangażowaniu tegoż – jest kara ograniczenia wolności, w ramach której przestępca jest zobligowany do podjęcia prac na cele społeczne. Ta forma sankcji niewątpliwie sprzyja zarówno nawiązaniu więzi ze środowiskiem, jak i realizacji zobowiązań sądowych, których rezultat będzie miał pozytywny wydźwięk indywidualny i lokalny. Wzrost orzecznictwa kar ograniczenia wolności³³ wymusza na samorządach konieczność wyselekcjonowania i zorganizowania pracy dla skazanych w ramach swoich struktur. W rzeczywistości nie wszystkie samorządy posiadają koncepcję wykorzystania potencjału osób skazanych, co prowadzi do negatywnego zjawiska: 1) samorządy wyznaczają małą liczbę placówek, co doprowadza do sytuacji, że osobom skazanym odraczany jest okres realizacji pracy społecznej, co z kolei mija się z funkcją kary, jaką jest jej nieuchronność i natychmiastowość, 2) często

³¹ Reguła 45 i 46 Rekomendacji Nr R (92) 16 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich Europejskie Reguły dotyczące sankcji i środków alternatywnych, przyjęte 19 października 1992 roku, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 72-73, Warszawa 2011, s. 341.

³² Ministerstwo Sprawiedliwości, *Projekt założeń projektu ustawy o zmianie ustawy o kuratorach sądowych*, KRM-24-11-15, s. 36.

³³ Będący następstwem między innymi podniesienia kwoty ukradzionego, zniszczonego mienia. Wysokość tej kwoty bowiem rozstrzyga wyrok (w ramach tej formy orzekana jest kara ograniczania wolności) od przestępstwa (w ramach tej formy orzekane są środki probacyjne).

wykonywana praca nie ma charakteru pracy na rzecz lokalnego środowiska, a ten aspekt powinien być priorytetowy przy readaptacji skazanych do społeczeństwa, 3) samorządy nie angażują organizacji pozarządowych, fundacji, stowarzyszeń działających na ich terenie. Wykorzystując bowiem zasady ekonomii społecznej, praca na rzecz organizacji trzeciego sektora działających lokalnie jest adekwatną, a wręcz pożądaną formą reintegracji skazanych w obszarze probacji. Warto podkreślić, iż osoby skazane, z uwagi na wiek, płeć, wykształcenie, pracę zawodową oraz doświadczenie życiowe legitymują się różnego typu kompetencjami zawodowymi. Organizacje pozarządowe, z uwagi na różny wymiar i status działań, wyrażają zapotrzebowanie na prace społeczne także o zróżnicowanym charakterze i zakresie. Kompatybilność tych dwóch elementów w ogólnym celu dałaby możliwość realnej partycypacji społeczeństwa w readaptację skazanych do środowiska lokalnego i odwrotnie – praca społeczna na rzecz środowiska lokalnego, której nada się sens i znaczenie społeczne, staje się czynnikiem realnie wpływającym na proces probacji osób skazanych. Pomimo ograniczenia przez samorządy organizacjom pozarządowym tej formy możliwości partycypacji w readaptacji skazanych w ramach solidaryzmu społecznego warto podkreślić, że owe podmioty stanowią kluczowe wsparcie procesu probacji w ramach ich statutowych działań, na przykład pomagając osobom opuszczającym zakłady karne. Tym zajmują się m.in. Stowarzyszenie „Bractwo więzienne” czy „Stowarzyszenie Penitencjarne »Patronat«”.

Reasumując, w ramach obowiązującej w Polsce polityki społecznej i karnej ujawnia się niespójność. Z jednej strony prawo stwarza szeroki wachlarz możliwości partycypacji społeczności lokalnej w ramach solidaryzmu społecznego w procesie probacji skazanych, a z drugiej strony marnowany jest budowany potencjał zarówno poprzez ograniczanie liczby społecznych kuratorów sądowych, jak i brak rozwiązań systemowych w przypadku współpracy z organizacjami pozarządowymi w ramach realizacji prac społecznych przez skazanych. Owa niespójność uwypukla się szczególnie w sytuacji, gdy weźmiemy pod uwagę fakt, iż w obszarze polityki społecznej w latach 2014-2020 realizowany jest program „Solidarne społeczeństwo”³⁴ w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego. Budowany kapitał ludzki/obywatelski, który przy wdrażaniu programów operacyjnych województw jest motywowany/edukowany do angażowania się w ramach solidaryzmu społecznego we wszelkiego rodzaju działania nakierowane na rozwój usług społecznych wspierających proces aktywizacji społeczno-zawodowej osób

³⁴ A w latach poprzednich (2007-2013) projekt „Solidarna społeczność”, mający na celu m.in. kształtowanie postaw społecznych w kierunku uznania praw podstawowych i potrzeb osób borykających się z ubóstwem oraz wykluczeniem społecznym, zmianą stereotypowego wizerunku osób doświadczających ubóstwa i wykluczenia społecznego a także promowania idei solidarności społecznej i aktywności obywatelskiej w odniesieniu do działań na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Program m.in. był realizowany w placówkach edukacyjnych.

wykluczonych społecznie bądź zagrożonych wykluczeniem³⁵ jest poprzez działania rządowe marnowany/niedoceniany/ograniczany. Większość bowiem zadań w ramach tegoż programu skierowana jest do jednostek samorządu terytorialnego, a nie organizacji pozarządowych. Odwołując się do zasady pomocniczości i idei społeczeństwa obywatelskiego, subsydiarność nie powinna być utożsamiana głównie z samorządem gminnym jako najmniejszą jednostką podziału terytorialnego (subsydiarność zewnętrzna/wertykalna), ale powinna w ramach subsydiarności horyzontalnej powierzać realizację zadań publicznych podmiotom niepublicznym, w granicach ich możliwości i efektywności ich kompetencji. To gmina bowiem powinna dostrzegać i angażować potencjał organizacji pozarządowych i skupionych wokół nich społeczników w krzewieniu i urzeczywistnianiu solidaryzmu społecznego (subsydiarność wewnętrzna)³⁶. Partycypacja społeczności lokalnej w proces readaptacji skazanych jest bowiem wyrazem dojrzałości do współuczestnictwa w budowaniu i funkcjonowaniu społeczeństwa obywatelskiego.

Bibliografia

- Bałandynowicz A., *Reintegracja społeczna skazanych wsparta na paradygmacie tożsamości osobowej, społecznej i kulturowo-cywilizacyjnej*, „Probacja” 2011, nr 4.
- Bałandynowicz A., *Probacja – wielopasmowa teoria resocjalizacji z udziałem społeczeństwa*, „Probacja” 2009, nr 1.
- Bałandynowicz A., *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Wydawnictwo Kodeks, Warszawa 2002.
- Bokajło W., *Spółczesność obywatelskie: sfera publiczna jako problem teorii demokracji*, [w:] *Spółczesność obywatelskie*, red. W. Bokajło i K. Dziubka, Wydawnictwo UW, Wrocław 2001.
- Dylus A., *Zasada pomocniczości a procesy transformacji*, „Pomoc Społeczna” 1993, nr 9.
- Fidelus A., *W stronę resocjalizacji inkluzyjnej*, „Probacja” 2011, nr 2.
- Goede K., *Kompetencje moralne jako kluczowy element w relacji wolności i odpowiedzialności za słowa w probacji*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici Pedagogika” 2015, t. XXXI, z. 426.
- Hirschi T., *Causes of Delinquency*, University of California Press, Berkeley 1969.
- Jadach K., *Praca kuratora sądowego w sprawach rodzinnych, nieletnich i karnych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011.
- Jaworska A., *Leksykon Resocjalizacji*, Oficyna wydawnicza Impuls, Kraków 2012.

³⁵ Informacje o 9 osi priorytetowej „Solidarne Społeczeństwo” Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014-2020 zawarte w serwisie – <http://www.mojregion.eu/index.php/rpo/os-priorytetowa-9> (październik 2017)

³⁶ A. Sekuła, *Pomocniczość i decentralizacja – podstawowe zasady nowego systemu zarządzania państwem*, [w:] *Problemy zarządzania i marketingu we współczesnych organizacjach*, red. A. Tubielewicz, Politechnika Gdańska, Gdańsk 2000, s. 24.

- Konopczyński M., *Twórcza resocjalizacja – od korekcji do rozwoju*, [w:] *Terapia w resocjalizacji, część 1 ujęcie teoretyczne*, red. A. Rejzner i P. Szczepaniak, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2009.
- Kwaśnica R., *Wprowadzenie do myślenia o wspomaganianiu nauczycieli w rozwoju*, „*Studia Pedagogiczne*” 1995, t. LX.
- Osiatyński W., *Sztuka społecznej organizacji*, „*Wiedza i Życie*” 1996, nr 7.
- Popławska E., *Zasada pomocniczości (subsydiarności)*, [w:] *Zasady podstawowe polskiej Konstytucji*, red. W. Sokolewicz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1998.
- Urban B., *Kognitywno-interakcyjne podstawy współczesnej resocjalizacji*, [w:] *Resocjalizacja ciągłość i zmiana*, red. M. Konopczyński i B.M. Nowak, Wydawnictwo PEDAGOGIUM Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej w Warszawie, Warszawa 2008.
- Sekuła A., *Pomocniczość i decentralizacja – podstawowe zasady nowego systemu zarządzania państwem*, [w:] *Problemy zarządzania i marketingu we współczesnych organizacjach*, red. A. Tubielewicz, Politechnika Gdańska, Gdańsk 2000.
- Siciński A., *O idei społeczeństwa obywatelskiego*, „*Wiedza i Życie*” 1996, nr 6.
- Sierpkowska I., *Zasada pomocniczości w pomocy społecznej*, „*Przegląd Prawa i Administracji*” 2009, t. LXXIX.
- Szmagalski J., *O budzeniu sił ludzkich nie po polsku: Koncepcje empowerment w anglojęzycznej literaturze z zakresu edukacji i pracy socjalnej*, „*Kwartalnik Pedagogiczny*” 1993, nr 3.
- Tischner J., *Myśli o wolności, władzy i współnocie*, Znak, Kraków 2012.
- Trempała E., *Pedagogiczna działalność wychowawców nieprofesjonalnych w środowisku lokalnym*, WSP, Bydgoszcz 1988.
- Zacharuk T., *Resocjalizacja w warunkach edukacji inkluzyjnej*, „*Resocjalizacja Polska*” 2010, nr 1.
- Załęski P.S., *Neoliberalizm i Społeczeństwo Obywatelskie*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2012.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku – Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483
- Kodeks karny wykonawczy – Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Dz.U. 1997 Nr 90 poz. 557.
- Ustawa o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 roku, Dz.U. Nr 98, poz. 1070 z późn. zm.
- Projekt założeń projektu ustawy o zmianie ustawy o kuratorach sądowych, KRM-24-11-15, Ministerstwo Sprawiedliwości.
- Rekomendacja Nr R(92) 16 Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich Europejskich Reguł dotyczących sankcji i środków alternatywnych, 19.10.1992.